

Саттикулова Гавхарнисо Ахмадхановна
ТДШУ, катта ўқитувчи

ИЖТИМОЙ СИЁСАТ МОДЕЛЛАРИ ВА МИЛЛИЙ ИҚТИСОДИЁТ РАҚОБАТБАРДОШЛИГИ: САБАБ-ОҚИБАТ БОҒЛИҚЛИГИ

Аннотация

Мақолада ижтимоий сиёсатнинг моҳияти ёритилган, шунингдек ижтимоий сиёсат моделларининг хусусиятлари, шаклланишига таъсир этувчи омиллар ҳамда Ўзбекистон ижтимоий сиёсатининг ўзига хос жиҳатлари таҳлил этилган.

Таянч сўзлар: ижтимоий соҳа, ижтимоий сиёсат моделлари, консерватив (континентал) модели, либерал (англосакон) модели, швед (социал-демократик ёки Скандинавия) модели

Аннотация

В статье раскрывается сущность социальной политики, анализируются модели социальной политики, факторы, влияющие на их формирование, а также особенности социальной политики в Узбекистане.

Ключевые слова: социальная сфера, модели социальной политики, консервативная (континентальная) модель, либеральная (англосаксонская) модель, шведская (социал-демократическая или скандинавская) модель.

Ижтимоий соҳани ривожлантириш ва уни давлат томонидан тартибга солиш тизимини такомиллаштириб бориш ҳар қандай мамлакат ҳукумати олдида турган асосий вазифалардан ҳисобланади. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёев таъкидлаганидек, “Мамлакатимиз тараққиёти ва халқимиз фаровонлиги биринчи навбатда ижтимоий соҳадаги ислохотларимиз самараси билан чамбарчас боғлиқ.

Ёшларимизга муносиб таълим бериш, уларнинг илм-фанга бўлган интилишларини рўёбга чиқаришимиз керак. Шу мақсадда, мактабгача таълим тизимини ривожлантиришимиз, ўрта ва олий ўқув юртларининг моддий-техник базасини, илмий ва ўқув жараёнлари сифатини тубдан яхшилашимиз керак. Халқимиз саломатлигини мустаҳкамлаш, соғлом турмуш тарзини қарор топтириш, биз учун ҳаётий муҳим масаладир”¹.

Постиндустриал жамиятда ишлаб чиқаришнинг ҳал қилувчи омили инсон бўлганлиги сабабли айнан ушбу ресурсни устун даражада ривожлантириш зарурияти юзага келади. Бу эса ўз навбатида ижтимоий соҳани давлат томонидан тартибга солиш ва давлат ижтимоий функцияларининг кенгайишига

¹Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси <https://president.uz/uz/lists/view/2228>

олиб келади. Давлат ўз фуқароларининг турмуш фаровонлигини яхшилаш учун масъулиятни ўз бўйнига олади, ижтимоий соҳанинг ривожланганлик даражаси эса жамият ривожланиши ва миллий иқтисодиёт рақобатбардошлигининг энг муҳим кўрсаткичи ҳисобланади.

Ижтимоий сиёсат давлат сиёсатининг муҳим йўналиши сифатида жамиятнинг ҳар бир аъзоси ва умуман аҳолига уларнинг эҳтиёжларини қондиришга қаратилган ижтимоий ресурсларни шакллантириш учун шарт-шароитлар яратиш ва ушбу ресурсларни тақдим этиш бўйича иқтисодий, ҳуқуқий ва ташкилий характердаги чора-тадбирлар мажмуини ўзида акс эттиради.

Давлат ижтимоий функциясининг амалга оширилиши кишиларнинг фаровонлигига, уларнинг моддий, ижтимоий ва интеллектуал эҳтиёжларининг қондирилишига, инсоний қадриятларга ҳурмат шаклланишига, жамиятда ижтимоий барқарорликнинг ўрнатилишига дахлдордир. Аини вақтда давлат ижтимоий функциясининг ижроси қуйидаги фаолият турларини кўзда тутаяди: даромадларни тартибга солиш, бандлик, ижтимоий таъминот сиёсати, таълим ва соғлиқни сақлаш, уй-жой соҳаларидаги сиёсат ва бошқалар.

Давлат ижтимоий функциясининг амалга оширилишидан кўзда тутилган асосий мақсад – ҳар қандай жамиятнинг олий қадрияти сифатида инсонни қўллаб-қувватлаш ва ривожлантиришдир. Ижтимоий сиёсат моделининг амалга ошиши мамлакатнинг сиёсий тузилиши, иқтисодий ривожланиш даражаси, мулк муносабатлари, бошқарув таркиби, маданияти, тарихий ўзига хослиги ва анъаналарига боғлиқ. Шу билан бирга индивид ва жамият фаровонлиги тушунчасига бўлган қарашлар бойлик, унинг тақсимланиши ва қайта тақсимланишига бўлган иқтисодий қарашлар ривожланиши билан ўзгариб боради. Шуни қайд этиш лозимки, индивиднинг фаровонлигини унинг ҳаёт сифатига, шунингдек, ўз шахсий салоҳиятини ошириш имкониятига бўлган субъектив баҳоси сифатида аниқлаш мумкин.

Ижтимоий соҳа моделлари ва миллий иқтисодиёт рақобатбардошлиги ўртасида сабаб-оқибат боғланиши мавжуд бўлиб, иқтисодиётнинг узлуксиз ривожланиши ижтимоий фаровонликнинг ошишига олиб келса, ижтимоий соҳанинг барқарорлиги иқтисодий тараққиётнинг жадаллашишини таъминлайди.

Ижтимоий сиёсат моделлари таҳлилини умумлаштириш натижалари шундан далолат берадики, ижтимоий сиёсатнинг назарий-услубий жиҳатларини тадқиқ этганлар у ёки бу шаклда учта моделни аохида ажратиб кўрсатадилар: консерватив (континентал), либерал (англосакон) ва швед (социал-демократик ёки Скандинавия модели).

Барча амалга оширилган таснифлар асосида бозор ва давлат томонидан тартибга солишнинг биринчи даражали ролини бир-бирига қарама қарши қўйиш тамойили ётади. Шу билан бирга қабул қилинган конституциясига кўра ижтимоий-йўналтирилган иқтисодиёт ҳисобланган яна бир гуруҳ мамлакатлар ажратиб кўрсатилган бўлиб, уларнинг ижтимоий сиёсати “Жанубий Европа” моделига бирлаштирилган (1-расм).

Институт	Скандинавия модели	Либерал (Беверидж) модели	Континентал (Бисмарк) модели	Жанубий Европа модели	Ўзбекистон
Ижтимоий ҳимоя учун масъулиятни ўз бўйнида олиб юривчи ноформал институт устуворлиги	Давлат	Давлат ва шахсий масъулият	Корпоратив ва шахсий масъулият	Оила ва черков	Давлат
Ижтимоий сиёсатнинг асосий тамойили	Жамиятдаги барча фуқаролар бир-бирига жавоб беради	Давлат томонидан бошқариладиган ижтимоий сиёсатнинг хусусий институтлари	Ўз-ўзини ҳимоя қилиш, ўз-ўзини таъминлаш	Оилавий ҳимоя	Давлат томонидан кучли ижтимоий сиёсат
ЯИМнинг бюджет орқали тақсимланиши	Баланд (60-70 %)	Ўртача (30-40 фоиз)	Чекланган (30-40 фоиз)	Ҳар қандай бўлиши мумкин	Чекланган (16-20 фоиз)
Ижтимоий ҳимоя билан камраб олинганлиги	Барча аҳоли	Барча аҳоли	Асосан иш билан бандлар	Кўпроқ кам таъминланганлар	Барча аҳоли
Асосий молиялаштириш манбаси	Солиқлар	Хусусий суғурта компаниялари га бадаллар	мустақил давлат ташкилотларига суғурта бадаллари	Суғурта тўловлари ва бошқа манбалар	Солиқлар
Ижтимоий соҳани бошқариш (асосий институт)	Давлат/касаба уюшмалари	Давлат	Ўз-ўзини бошқарувчи суғурта ташкилотлари/касаба уюшмалари	Давлат	Давлат

1-расм. Ижтимоий сиёсат моделлари²

Ижтимоий сиёсат модели шаклланишига қуйидаги омиллар таъсир кўрсатади:

Биринчидан, аҳолининг ижтимоий ҳимоясига асосий масъул бўлган институт. Бу аҳолининг асосий қисми томонидан қабул қилинган ва жамиятда тарихан шаклланган институт ҳисобланади. Швед моделида аҳолининг ижтимоий ҳимояси учун қайта тақсимлаш механизми орқали асосан давлат масъул бўлиб ҳисобланса, континентал моделда – жамоа-шартнома муносабатлари воситасида бизнес, либерал моделда – давлат томонидан назорат қилинадиган хусусий суғурталаш тизими, Жанубий Европа моделида – давлатнинг заиф иштирокида оилавий масъулият устун ҳисобланади.

Иккинчидан, жамиятдаги бирдамлик даражасини кўрсатувчи норасмий институт. У фуқаролар бир-бирлари учун қай даражада масъулиятни олишга тайёр эканлигини кўрсатади. Масалан, швед моделида барча фуқаролар бир-бирлари учун масъулиятни оладилар, континентал моделда ўз-ўзини ҳимоя қилиш ва ўз-ўзини таъминлаш тамойили устун ўринга эга, либерал моделда

² Тадқиқотлар асосида муаллиф томонидан тузилган

давлат институтлари масъулиятни ўз бўйнига олсалар, Жанубий Европа моделида бир-бирлари учун масъулиятни оилавий бирликлар асосида ўз бўйнига оладилар.

Учинчидан, давлатнинг ижтимоий сиёсатда иштирок этиш даражасини ифодаловчи институт. У даромадларни тақсимлашда бюджетнинг иштироки улуши орқали аниқланади. Ижтимоий сиёсатда давлатнинг роли салмоқли бўлган ва шундан келиб чиққан ҳолда бюджет орқали даромадларнинг тақсимланиши энг юқори бўлган модель швед модели ҳисобланади. Энг паст улуш либерал моделда кузатилади. Жанубий Европа моделида эса даромадларнинг бюджет орқали тақсимланиши ўзгарувчан ва бир-биридан тафвутда ҳисобланади.

Тўртинчидан, ижтимоий соҳанинг аҳолини қамраб олиш даражаси. Масалан швед моделида адресли ижтимоий сиёсат харақтери ҳисобланса, континентал моделда ижтимоий сиёсат кўпроқ декларатив табиатга эга.

Бешинчидан, ижтимоий соҳани молиялаштиришнинг устувор манбасини тавсифловчи институт. Масалан, швед моделида молиялаштиришнинг устувор манбаси солиқлар ҳисобланса, континентал моделда мустақил давлат ташкилотларига суғурта бадаллари, либерал моделда – хусусий суғурта компанияларига бадаллар, Жанубий Европа моделида – фуқароларнинг кўнгилли ташкил этилган фондларга хусусий бадаллари асосий молиялаштириш манбаси ҳисобланади.

Олтинчидан, амалда ижтимоий сиёсатни амалга ошириш билан шуғулланувчи асосий институтлар. Ижтимоий институтлар нуқтаи назаридан улар ташкилотлар ҳисобланади. Уларга ўз-ўзини бошқарувчи ташкилотлар, касаба уюшмалари, хусусий суғурта компаниялари ва ижтимоий сиёсатнинг бошқа ташкилотлари киради. Масалан, швед моделида бундай ташкилотлар касаба уюшмалари, либерал моделда – хусусий суғурта компаниялари, континентал моделда – ўз-ўзини бошқарувчи суғурта ташкилотлари, Жанубий Европа моделида – фуқароларнинг кўнгилли бирлашмалари ҳисобланади.

Юқоридаги ижтимоий сиёсат моделларига таққослаш асосида Ўзбекистон ижтимоий сиёсатининг қуйидаги ўзига хос жиҳатларини ажратиш кўрсатиш мумкин:

1. Ўзбекистонда аҳолининг ижтимоий ҳимояси учун қайта тақсимлаш механизми орқали асосан давлат масъул бўлиб ҳисобланади. Бироқ сўнгги йилларда давлат корхоналарга ўзлари ишлаган маблағларни мустақил сарфлаш ҳуқуқини тақдим этиш орқали хусусий секторни ижтимоий сиёсатга фаол жалб этишга ҳарақат қилмоқда. Ижтимоий тадбиркорликни ривожлантиришга йўл очиб берилмоқда.

2. Ижтимоий сиёсат асосан кам таъминланган аҳоли қатламини қамраб олган.

3. Бандлик сиёсати фаол характерга эга ва у қатор чора-тадбирлар ҳамда дастурлар орқали рағбатлантирилади.

4. Даромадларнинг табақаланиши нисбатан юқори.

5. Етарли бўлмаган, айна вақтда юқори интенсив меҳнат унумдорлиги.

6. Юқори компетенцияга эга бошқарув кадрларининг етишмаслиги ва уларни такрор ишлаб чиқариш муаммосининг кескинлиги.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги ПФ-4047-сон фармони. //”Халқ сўзи”, 2017 йил 8 февраль
2. Мирзиёев, Шавкат Миромонович. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси <https://president.uz/uz/lists/view/2228>.
3. Аганбегян А.Г. Человеческий капитал и его главная составляющая — сфера «экономики знаний» как основной источник социально-экономического роста //Экономические стратегии. – 2017. - №3. – С.66-79, 2017. – №4 – С.6-21.
4. Асланова С.Х., Топсахалова Ф.М.-Г., Лайпанов А.Ю. Социальная политика: сущность, современное состояние, проблемы и совершенствование отдельных сфер на уровне региона // Фундаментальные исследования. – 2016. – № 3-1. – С. 113-117.
5. Качество образования, эффективность НИОКР и экономический рост: количественный анализ и математическое моделирование / В.А.Садовничий, А.А.Акаев, А.В.Коротаев, С.Ю.Малков. - М.: URSS: ЛЕНАНД, 2016. - 347 с.
6. Пакулина И.С. Государственное регулирование развития социальной сферы: приоритеты и экономические механизмы: Монография. — Орел: Издательство Орловского филиала РАНХиГС, 2014. — 172 с.
7. Парамонов В.В. Модель социальной политики России: сравнительный анализ // Вестник РУДН, серия Государственное и муниципальное управление, 2016. – № 1. – С.20-30.